

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 25.03.2022

Kabul / Accepted: 06.04.2022

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi Numarası / Doi Number: [10.55666/folklor.1093311](https://doi.org/10.55666/folklor.1093311)

TÜRK KÜLTÜRÜNDE MANEVİ GÜCÜ SOMUTLAŞTIRAN ARA FORMLAR

Didem Gülçin ERDEM KÜK*

Öz

Türk kültüründe manevi güç kavramı, rastlantı sonucu sahip olunan yetiler toplamına değil; kutsal bir seçilime, tabi olunan çeşitli sınavlar neticesinde hak edilmiş, soy bağı üzerinden kazanılmış yahut yaratıcı tarafından bağışlanmış özel beceri ve yeteneklerin varlığına işaret eder. Bu sebeple, manevi güç taşıdığına inanılan kimseler, sıradan olanın ötesine geçen ve herhangi bir insanın başaramayacağı şeyleri yapıp aşamayacağı engelleri aşan kimselerdir. Türk kültür evreninde, gaipten haber vermek, hastaları iyileştirmek, doğaya, eşyaya ve hayvanlara hükmedebilmek gibi çeşitli insanüstü yetiler, manevi güç göstergesi olarak değerlendirilir. Tarih boyunca, şaman, derviş, dede gibi farklı isimlerle anılan maneviyat sahibi kişilerin ortak noktaları, birtakım kerametler göstererek güçlerini ortaya koymak, bu sayede sıradan insanlardan ayrılmaktır. Olağandışı nitelikler taşıyan kişinin taşıdığı manevi gücün göstergesi olan bu kerametler, benzer yapılarda kurgulanarak halk anlatılarının etrafında biçimlendiği çeşitli motifleri teşkil eder.

Türk kültür evreninde manevi güç, yaratıcı ile kurulan özel bir bağın varlığına işaret eder. Kut kavramıyla doğrudan ilişkili olan bu nosyonun etrafında geniş bir anlam alanı oluşmuştur. Söz konusu anlam alanındaki işaretlemeler, Türk halk düşüncesinin manevi güce, maneviyatı güçlü olana ilişkin tartışmalarına uygun biçimde, referansın kutsal olana verildiği kodları içerir. Türk kültüründe, manevi olarak güçlü kimseler tarafından kullanılan ve maneviyatın gücünü sembolize eden çeşitli nesnelere mevcuttur. Manevi güç, profan dünyadaki çeşitli objeler üzerinden somutlaştırılmış; bu sayede gündelik yaşamda kutlu olana temas edebilmek mümkün hale getirilmiştir.

Maneviyat; din dışı ile kutsalın kesişim noktasında inşa edilen bir “ara” alandır ve kültüre özgü olma özelliği gösterir. Türk kültür evreninde; manevi gücü sembolize eden, maneviyat kavramıyla özdeşleşen ara formlar, varlık referanslarının kutsala ilişkin tasarım ve kabullere verilmesi dolayısıyla sıradan birer nesne olmanın ötesine geçerek çeşitli anlamlarla donatılmıştır. Sahiplerinin taşıdığı kuttan nasiplerini aldıklarına inanılan bu nesnelere, kutsalla kurulan bağın muhafaza edilmesini sağlar.

Bu çalışmada, Türk kültüründe manevi güç kavramına ilişkin algı ve tasarım hakkında bilgi verilerek maneviyat sahibi tipler üzerinde durulacak, ardından manevi gücü somutlaştıran ara formlar ve onlara yüklenen sembolik anlam değerleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maneviyat, Güç, Kut, Sembol, Ara Form.

INTERMEDIATING FORMS THAT SYMBOLIZE SPIRITUAL POWER IN TURKISH CULTURE

Abstract

In Turkish culture, the concept of spiritual power is not the sum of talents acquired by chance; instead, it refers to a sacred selection of special skills that have been deserved, acquired or donated. Therefore, people believed to have spiritual power are somebody who go beyond the ordinary and pass the barriers which cannot be passed everyone by succeeding such things, cannot be succeeded by everyone. Transhumance competencies such as foretelling, healing sick people, dominating to nature, goods and animals are estimated the indication of spiritual power. Spiritual people named “şaman”, “derviş”, “dede” are presenting their power and they are separated among the ordinary people by

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Denizli/Türkiye didemgulcin@hotmail.com ORCID: 0000-0003-4321-911X

---

exhibiting various miracles. The miracles owned by people which are indicators of spiritual power constitute various themes shaping around folks tales by editinh in the similar structures.

Spiritual power in the Turkish cultures universe signs to the presence of a specific relation which is set up with God. This notion, which is directly related to the concept of Kut, has numerous implications. The details of these implications include specific codes of which the reference is given to the sacred being, in accordance with the discussions of Turkish folklore regarding spiritual power and spiritual strength. In this field, where the bond with the sacred is preserved, spiritual power is embodied through various objects in the profane world; thus, contact with the sacred in everyday life is made possible. This "intermediating" area built at the intersection of non-religious and sacred and is specific to each culture.

The spirituality built on the intersaction point non-religious and sacred is an interval area and presents feature of being pertain to the culture. In the Turkish cultural universe, forms that symbolize spiritual power and identify with the concept of spirituality are equipped with various meanings, going beyond being ordinary objects due to the granting of references to sacred acceptances.

In this study, will be emphasized on spiritual people by informing about the perception and idea related to the term of spiritual power in Turkish culture and approached to intermediate forms which objectify spiritual power and then their assigned symbolic meanings.

Keywords: Spirituality, Power, Symbol, “Kut”, Intermediating form.

Giriş

Kutsal ile din dışı anlam alanlarının birbirlerinden tamamen kopuk olması, inanan insanın kendisini boşlukta hissetmesine sebebiyet verir. Bu noktada insan, gündelik hayat içerisinde kutsalı temsil eden çeşitli unsurların varlığına ihtiyaç duyar. Bu ihtiyacın sonucu olarak çeşitli nesnelere sembolik anlamlar yüklenmiş; gündelik işlevlerinin yanına, kutsalı temsil etme, sürdürme, anımsatma işlevleri eklenmiştir. Nesnelere, özne olan insanın çeşitli eylemleri yerine getirirken başvurduğu somut varlıklardır. Ancak, nesnelere insan yaşamındaki yeri, eylemlerin gerçekleştirilmesine aracılık etmekten ibaret değildir. İnsanın yapıp etme sürecinde aracı olan nesnelere, aktif konumda olan öznenin varlığından haber vermesini sağlar. Karşılıklı işlevin mahiyetine göre nesnelere, insanın dünya ile ilişki kurmasında aracılık ederler. Bu noktada eşya, insanın eyleme sürecinin edilgen bir parçası olarak görülse de kendisine yüklenen anlamlar oranında önemli ve işlevseldir.

Kutsal kozmos, insan tarafından kendi dışında var olan, güçlü bir gerçeklik olarak algılanır. Bu kozmotik yapı, kendi içerisinde karşıt bir kategori olan kaosu da barındırır. Kutsal kozmos, kaostan neşet etmiştir ve kozmos ile kaosun birbirlerine olan bu muhalefeti, kozmogonik mitler aracılığıyla ifade edilmiştir. Kutsal kozmosla “doğru” bir ilişki kurarak kendisini kaosa karşı korumaya alacağına inanan insan, anlamla olan mesafesini de bu sayede daraltma yoluna gitmiştir (Berger, 1993: 56-57). Kaostan kozmosa geçiş süreci, çeşitli araştırmacılar tarafından kutsal alanın terki ile de ilişkilendirilmiştir. Kaotik akışa son veren kozmik zamanın başlangıcıyla birlikte yeryüzü, dünyevi mekân olarak tayin edilmiş ve kutsallığın alanından çıkartılmıştır. Sonlu zamanın hükmüne giren yeryüzündeki varlıklar, kozmik yapı içerisinde yerlerini almış olsalar da tanrısal olanla kurulu kadim bağlantı saklı kalmıştır (Taburoğlu, 2019: 37). Yeryüzünün din dışı bir anlam alanı olarak inşa edilmesi, insanın kutsalla olan bağını yeniden kurma ihtiyacı hissetmesine sebebiyet vermiştir. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak kutsal ile din dışının kesişim bölgelerinde, kültürel dokuya özgü kurgulanmış olan çeşitli tip ve nesnelere ortaya çıkmıştır. Her iki anlam evrenine ilişkin kodlamaları aynı anda barındıran bu toplam, sembolik bir yaratı düzeyinin çıktılarında oluşmakta olup inşa edildiği bölge dolayısıyla “ara formlar” şeklinde adlandırılmaktadır.

Ara formlar, insanın tinsellik arayışının sonucu olarak ortaya çıkmış yapılardır. Sonsuzluk düşüncesi ile baş edemeyen insan, kutsal genişliğin minyatür modellemelerini yaratmak suretiyle maneviyat alanını güçlendirmenin peşine düşmüştür; cisimsiz, maddesiz olanı somutlaştırma yoluna gitmiştir. Kutsallığın kendini açma biçimleri olarak özetlenebilecek ara formlar, dünyevilik ve kutsallığı kavram düzeyinde bir ikilik olmaktan çıkartarak birbirinin devamı iki olgu hâline getirir. Yapısal karşıtlık ortadan kalktığında oluşan ara bölgelerde, tüm kutsallık ve maneviyat türlerinin malzemesi olan ara formlar görünür olmaya başlar (Taburoğlu, 2019: 13-16). Bu noktada, ara formların kozmik işleyişin ahengini bozmadan kutsal alana temas etmeyi mümkün kılan simgesel bir toplam oluşturduğu söylenebilir.

Mircea Eliade, simgelerin psişik güncelliğini hiçbir zaman kaybetmediklerini belirtir. Eliade’ye göre, görüntüleri değişebilen simgelerin işlevleri muhafaza edilmektedir (2018: 26). Buradan hareketle, ara formların teolojik tasarımların simgesel boyutu olduğu ifade edilebilir. Varlığını ve oluşu anlamlı kılmak isteyen insan, dünyevi olanın sıradanlığı ve geçiciliği karşısında, kutsal alan ile iletişime geçme yoluna gitmiştir. Tarih boyunca, profanla kutsal arasındaki bağı kuran unsurların isim ve görüntüleri değişmiş; ancak işlevleri aynı kalmıştır. Bu işlev, seküler dünya hayatını kutsal alana ilişkin işaretlemelerle donatarak kozmik varoluşu daha anlamlı kılmaya yöneliktir.

Bourdieu, nesnelere idrak ve ifade edilme biçimlerini kültürle ilişkilendirir ve kültüre bağlı olmaları dolayısıyla semantik esneklik içerdiklerini kaydeder (2013:204). İnsan tarafından üretilen anlam ve işaretler, eşyanın nesnel gerçekliğinden bağımsızdır. Zihinsel anlam içeriğini somut bir duyusal işarete bağlayan bu işaretler, nesnenin kendisinden daha fazla anlam içerir. Kolektif zihin, nesnelere dünyasını kendi içine almak ve yeniden işleyip biçimlendirmek için eşyanın etrafını seslerden oluşan bir dünya ile çevreler (Cassirer, 2011: 158). Dili malzeme olarak kullanarak eşyayı isimlendiren insan, çeşitli kavramları da bu yolla somutlaştırmış olur.

Dünyayı ve onun içinde insanı tasvir eden düşünce şemaları, kuşaktan kuşağa aktarılarak her dönemde yeniden üretilir ve bu şemalar, değer ve tutumları tayin eden geleneksel dünya görüşünü oluşturur

(Sagalayev, 2017: 23). Geleneksel dünya görüşünün içeriğini oluşturan şemalar arasında maneviyat kavramına ilişkin algı ve tasarımlar da yer alır. Kültüre bağlı bir kavram olma özelliği gösteren maneviyat, kutsalın bilgisine ilişkin özgül işaretlemelerden oluşur. Türk kültür evreninde manevi güç, yaratıcı ile kurulan özel bir bağın varlığına işaret eder. Kut kavramıyla doğrudan ilişkili olan bu nosyonun etrafında oluşan anlam alanındaki işaretlemeler, Türk halk düşüncesinin manevi güce, maneviyatı güçlü olana ilişkin tartımlarına uygun biçimde, referansın kutsal olana verildiği kodları içerir.

Türk kültüründe, manevi gücü sembolize eden çeşitli nesnelere mevcuttur. Ara form olma özelliği gösteren bu nesnelere, maneviyatı somutlaştırarak seküler dünyada kutlu olana teması mümkün kılmaktadır. Söz konusu nesnelere, geleneksel dünya görüşünün içeriğini oluşturan değer ve kodlamalara paralel olarak anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla, manevi gücü somutlaştırma araçları hakkında yapılacak değerlendirmeler, Türk kültüründe maneviyat temsiline ilişkin yanıtlara kaynaklık edeceği gibi, kutlu olanın, kutsal kabul edilenin nitelikleri hakkında da bilgi verecektir. Buradan hareketle, bu çalışmada, Türk kültüründe manevi güç kavramına ilişkin parantez açıldıktan sonra, mitik dönemden günümüze, maneviyat sahibi tipler ile manevi güç kavramının sembolü haline gelmiş ara form niteliğinde objeler ele alınacaktır.

1. Türk Kültüründe Manevi Güç Kavramı

Güncel Türkçe Sözlük'te*, "tinsel" ve "ruhani" bir tür "yürek gücü" olarak tanımlanan maneviyat, din dışı ile kutsalın kesişim noktalarında inşa edilen bir "ara" alandır ve kültüre özgü olma özelliği gösterir. Türk kültüründe manevi güç kavramı, semantik yoğunluğun fazla olduğu bir alana işaret eder. Manevi gücün temel temsili, keramet göstermek, gaibin bilgisine vakıf olmak, sağaltım yapabilmek gibi çeşitli meziyetlerle kendini gösterir. Bu güç, rastlantı sonucu sahip olunan yetiler toplamı ile değil; çeşitli sınavlar neticesinde hak edilmiş, soy bağı üzerinden kazanılmış yahut yaratıcı güç tarafından bağışlanmış özel beceri ve yeteneklerin varlığı ile ilişkilendirilir.

Türk kültür evreninde manevi güç, yaratıcı ile kurulan özel bir bağın işaretçisidir. Türkler, manevi gücü yaratıcı ile ilişkilendirmiş, bu gücün Tanrı armağanı olduğuna inanmışlardır. İnsana Tanrı tarafından armağan edildiğine inanılan manevi güç, "kut" şeklinde adlandırılır. Yaratıcıya ait olan gücün belirli insanlar ve çeşitli tabiat unsurları ile paylaşılması sonucunda sahip olunan "kut", insan kaynaklı olmayan özel bir güçü tarif etmekte kullanılan kavramdır. Türk tarih ve edebiyatının ilk yazılı metinlerinde de varlığına rastlanılan bir sözcük olan kut, Jean Poul-Roux tarafından, "servet, şans, güç" ve "mutluluk; Tanrı'nın lütfu" (1999: 38) şeklinde tanımlanmakta ve "kut" sözcüğünün Uygurca'da "evrenin yapısal unsuru" anlamında kullanıldığı kaydedilmektedir (1994: 132). Kut kavramının tanrısal, siyasi ve örfi olmak üzere üç boyutlu bir iktidar anlayışını (Özünel, 2014: 5) içerisinde barındırdığı ifade edilebilir.

Türk kültüründe manevi güç, hiçbir zaman rastlantı sonucu sahip olunan bir meziyet değildir. Manevi gücün yüksekliği; Tanrı katında makbul bir varoluş inşası sonucunda bahşedilen, kazanılan, hak edilen bir armağan olabildiği gibi, soy yoluyla devredilen teolojik temsil gücü ile de ilişkilendirilebilir. Şamanlığa geçiş, aşıklık yeteneği kazanmak, posta oturmak gibi farklı iktidar alanlarının öznelinin birbirlerine benzer süreçlerden geçerek güce talip oldukları ifade edilebilir. Talip olunan iktidar alanları birbirlerinden farklı olsa da temelde gücün takdim ediliş biçimi benzer şekillerde gerçekleşir. Türk kültüründe manevi güç kazanmanın yolu, belirli sınavlar vererek hazır bulunuşluğa sahip olmaktan geçer. Türk kültüründe güç, seçilen, layık olan, hak eden bir kimseye belirli aşamalardan başarıyla geçmesinin ardından, ata ruhları, veliler, gaip erenler, Hızır, pirlar, peygamber, Tanrı gibi daha büyük güç kaynakları tarafından bahşedilir. Gerekli manevi olgunluğa ulaşmak için geçirilen süreç, tekâmül sürecidir ve bu sürecin sonunda, hak etmesi durumunda, kişiye kut bahşedilir.

Türk kültüründe manevi gücün kaybına sebebiyet verdiği inanan olumsuz duygu durumlarının varlığından söz edilmesi mümkündür. Hırs, kibir ve gereksiz gurur sahibi olmak, güçlü bir maneviyata sahip olmaya engeldir. Doğuştan getirilen yetilerle güce sahip olunabilse dahi bu tür özelliklere sahip olan kişinin gücünü er ya da geç yitireceğine inanılır. Eliade'nin naklettiğine göre Yakutlarda olağanüstü bir güce sahip olan "ilk şaman"ın gururu ve kibri yüzünden Yakutların yüce Tanrısının üstünlüğünü tanımayı reddetmesi sonucu, Tanrı'nın yılanlardan oluşan vücudunu yakmak üzere şamanın üzerine ateş gönderdiğine inanılır (2006: 94). Anlatının temel dayanağı, sahip olunan gücün daha güçlü bir iktidar kaynağına tabi olunmadıkça

bir hükmünün olmayacağı görüşüdür. Türk kültüründe gücün kutsal alandan alınacak kabul ve destekle kullanılabileceği ve kalıcı olabileceği görüşü hâkimdir. Zira Türk kültüründe manevi gücün varlığı, rastlantı sonucu sahip olunan yetiler toplamına değil; kutsal bir seçilime, hak edilmiş özel becerilere işaret eder.

2. Maneviyat Sahibi Tipler

Kültürel belleğin özel taşıyıcıları vardır. Uzmanlaşmış kültür taşıyıcısı konumunda olan bu kimseler tarih boyunca, şaman, ozan, rahip, yazar, filozof gibi farklı misyonlar yüklenmişlerdir. Anlamın gündelik biçiminin dışına taşınması ve kültürel belleğin muhafaza edilmesi, bu misyonun yüklendiği kimselerin sorumluluklarının gereğidir. Burada insan belleği, yazının bir ön biçimi olarak "veri taşıyıcısı" olarak kullanılır. Bu bilgidен özellikle ritik bilginin aktarılmasında faydalanılır (Assmann, 2015: 63). Türk kültüründe uzman kültürel bellek taşıyıcısı olmanın koşulları arasında genellikle, güçlü bir maneviyata sahip olmak yer alır.

İlahi anlamda kişiye bahşedilen kut, yaradılışın doğası gereği insanın kaderini tayin ederek bu kuttan bir pay ayırma gerekliliğini doğurur (Arslan, 2015: 108). Manevi güç taşıdığına inanılan kimseler, sıradan olanın ötesine geçen ve herhangi bir insanın başaramayacağı şeyleri yapıp aşamayacağı engelleri aşan kimselerdir. Türk kültür evreninde, gaipden haber vermek, hastaları iyileştirmek, doğaya, eşyaya ve hayvanlara hükmedebilmek gibi çeşitli insanüstü yetiler, manevi güç göstergesi olarak değerlendirilir. Tarih boyunca, şaman, derviş, dede gibi farklı isimlerle anılan maneviyat sahibi kişilerin ortak noktaları, birtakım kerametler göstererek güçlerini ortaya koymak, bu sayede sıradan insanlardan ayrılmaktır. Olağanüstü nitelikler taşıyan kişinin taşıdığı manevi gücün göstergesi olan bu kerametler, benzer yapılarda kurgulanarak halk anlatılarının etrafında biçimlendiği çeşitli motifleri teşkil eder.

Kutsal alana doğrudan ulaşamayan insan, kutsalın bilgisine vakıf olabilmek, kutsalla temas edebilmek için çeşitli nesnelere yahut şahıslara ihtiyaç duymuştur. Kutsal alanın mecazi eşliğinde konumlandırılan bu yardımcıları, bânini uzamdan payına düşeni alan, kolektif düşüncenin kutsiyet atfettiği figürler olmuştur (Erdem Kük, 2021: 104). Türk kültür tarihinde manevi gücün ilk sahipleri kamlardır. Kama yüklenen kutsiyet daha sonra azalarak ozana devredilir. Türk-İslam anlayışının maneviyat timsali tipi ise dervişlerdir. Dervişler, yerleşik hayatın sanatçı tipolojisi olan âşığa, ancak belirli yöntemlerle sahip olunabilecek bir manevi güç mirası bırakırlar. Günümüzdeyse kaminin güncel temsilinin Alevi inanç önderi statüsündeki dedeler tarafından gerçekleştirildiğini ve kut taşıyıcılığının Alevi dedelerine kamlardan miras kaldığını ifade etmemiz mümkündür.

2.1. Kam

Kamlar, eski Türk kültüründe musiki ile sihir yapan, gaipden haber veren ve hekimlik yapan kimselerdir. En eski Türk şairleri olan kamlar, çok sayıda vasfı üzerlerinde barındırdıklarından halk arasında büyük bir yere ve öneme sahiplerdir. Kurban sunmak, hastalıkları tedavi etmek, ölüyü gömmek, ruhlarla iletişime geçmek gibi vazifeler, kaminin görevleri arasındadır (Köprülü, 2012: 72). Kam, koruyucu ruhlar tarafından kendisine takdim edilen ilham doğrultusunda töreni yönetir. Cezbeye kapılmış şekilde dua eder ve bu dua törenin yöneticisi konumunda olan şamanın imzasını taşır (İnan, 1986: 31, 120). Türklerin en eski dini-içtimai törenleri olan sığır, şölen ve yuğ törenleri, kam tarafından yönetilir ve bu törenlerde kam, büyük ve iyi ruhları temsilen, onlardan aldığı güç ve yetkiyle hareket eder.

Kam, tabiat olaylarından geçiş dönemlerine dek karşılaşılan her türlü durumda kutsalla iletişime geçmesi noktasında başvurulan kişi niteliğindedir. Şamanizmde manevî unsurlar çok gelişmiştir ve şamana ayrılan rol yalnızca ritüelle sınırlı değildir. Şaman, nazım diline sahiptir ve bu yola dünyanın şeklini oluşturduğuna inanılır. Zira nazım metinlerinin yaratıcıları, dünyanın kelimeler yaratıcılarıdır. Şaman metinlerindeki yüksek nazım örneklerinde anlaşılabilir ifadeler ve ağdalı sözcükler de yer alabilir (Sagalayev ve Oktyabrskaya, 2013: 122).

Kam, değnek, çerçeve, ayna, başlık, kupa, davul (Roux, 1994: 50) gibi çeşitli ritüelik objeler kullanabilir. Farklı kavramları yahut tabiat unsurlarını sembolize eden bu nesnelere her biri ritüel sırasında çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Bu yolla şaman, kutsiyetinin altını çizdiği gibi, gücünü ritüel sınırlarının dışında da var etmeyi başarmış olur. Kullandığı ritüelik objeler şamanla özdeşleşerek kendisinin bulunmadığı ortamlarda da şamanın gücünü ve yetenekleri hatırlatır.

2.2. Ozan

Ozanlar, göçebe Oğuz topluluklarında kopuz eşliğinde destan ve türkü söyleyen kimselerdir ve “yarı kutsal” olma özelliği gösterirler. Oğuzlarda hususî bir zümre teşkil eden ozanlar, ellerinde kopuzlarıyla eski Oğuz Destanlarını, Dede Korkut Hikâyelerini söyleyebildikleri gibi, yeni olaylar ve durumlar karşısında yeni şiirler de tanzim edebilirler. Halk ananelerini, halk hikmetlerini nakleden ozanlar, Atilla devrinden itibaren eski Türk ordularında hükümdarın yanında yer alarak kahramanlık şiirleri söylemek suretiyle orduya da moral kaynağı olmuşlardır (Köprülü, 2012: 136).

Dede Korkut Hikâyelerinde ozanın toplum yaşantısındaki öneminin izlerini detaylı bir şekilde görmek mümkündür. Oğuzların ozan tipolojisinin vücut bulmuş hali olan Dede Korkut, sözüne kıymet verilen, toplum sorunlarını çözüme noktasında başvurulan, maneviyatı güçlü, bilgelik timsali bir kişilik olarak tasvir edilmiştir. Söz konusu tipolojiye verilen önem ve yüklenen anlam, daha önce şamanın payına düşen kutsiyetin Türklerin İslamiyet’i kabul etme süreçlerinde azalarak ozana devrolduğunun göstergesidir. Maneviyat sahibi kimselere atfedilen bu kutsallık, yerleşik hayat düzenine geçilmesiyle baş gösteren iş bölümü ile bir süre azalma eğilimi gösterse de daha sonra Alevi-Bektaşî inancında zâkirlik geleneği adı altında eski gücünü tekrar kazanır.

2.3. Veli / Derviş

Veliler, geniş halk kitlelerinin manevi gücünü ve hayat felsefesini tesis eden, halkın kendisine yakın bulunduğu ve maddi iktidar sahiplerinden üstün tuttuğu, maneviyat sahibi kimselerdir. Türk halk düşüncesinde, velilerin manevi gücünün öldükten sonra da etkisinin devam ettiğine inanılır. Bu sebeple, sultan ve gazilerden çoğunun öldükten sonra unutulmalarına karşılık Mevlâna, Hacı Bektaş Veli, Akşemseddin gibi velilere gösterilen saygı asırlardır devam etmektedir. Veli ve dervişlerin sosyal, politik ve kültürel alandaki etkileri çok büyüktür. Kimi velilerin manevi güçlerinin büyüklüğü ile tarihi şahsiyetler ve hadiseler üzerinde önemli roller oynadığı kaydedilir (Kaplan, 2011: 109-113).

Ömer Lütfi Barkan’ın “kolonizatör Türk dervişleri” şeklinde imlediği veli tipi, Anadolu’da ve Rumeli’de fethedilen yerlerde kurdukları tekkelerle dönemin sosyal, politik ve kültürel olarak inşasında önemli rol üstlenmiştir. Bilgi ve tecrübeye sahip, manevi olarak son derece kudretli olan bu şahsiyetler, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda da pay sahibidir. Özellikle Türkmen aşiretleri arasında etkili olan veliler, “abdâl”, “baba” gibi isimlerle de anılmış, padişahların yanında savaşımlara da katılmışlardır. Anadolu ve Balkanların manevi olarak fethi, Barkan’ın (1993: 9-13) varlığına işaret ettiği bu dervişler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tanrı’nın insan iradesini aşan sonsuz bir kudret olduğu fikri, veli tipinin varlık sebebidir. Gözle görülemeyen, elle tutulamayan fakat etkisi hayatın her alanında, özellikle de ölüm anında kendini hissettiren ilahi kudret düşüncesiyle ilişkili olarak veliler, bu manevi kudretin temsilcisi olarak ortaya çıkarlar. Alp tipinin aşırılıklarına karşı çıkararak onu gerektiğinde emirleri altına alan veli tipi, manevî tipi temsil ederek toplum nazarında alp tipinin İslamiyet ile tanışmış şekli olan gazi tipinden daha üstün bir yer kazanır (Kaplan, 2011: 54).

2.4. Âşık

Âşıklar, 16. yüzyıl itibariyle Anadolu, Balkanlar ve Azerbaycan sahalarında gelişen âşık edebiyatı bağlamında eser veren sanatkarlardır. Özellikle 16.-20. yüzyıllarda halk yaşantısında önemli tesirleri olan âşıkların güçlü bir maneviyata sahip olduğu görüşü hâkimdir. Halk arasında dolaşan âşıkların maddi ve cismani aşktan manevi ve ruhani aşk derecesine yükseldikleri ve saz çalıp şiir söylemeyi ilahî vasıtalarla öğrendiği yönündedir. Bu ilahî vasıtalar, mürşit, pir, Kırklar, Gaip Erenler yahut Hızır olabilir ve rüyada yahut hakikatte tecelli ederek kişiye âşıklık vasfı bahşederler. Halkın telakkisine göre âşıkların ilham kaynakları ilahidir ve bu kimseler, Hak âşıklarıdır (Köprülü, 2012:172, 163).

Âşık, Türklerin eski sanatçı tipolojisi olan ozanın devamı niteliğindedir. Dede Korkut Hikâyelerinde varlığına sıkça rastladığımız ozanlar, maneviyatı güçlü, bilge kişiler olma özelliği gösterir. Türk kültür evreninde, sanatkar tipolojilerin kut sahibi kişiler olarak görüldüğünü daha önce ifade etmiştik. İslamiyet’in

kabulüyle birlikte “kut” un yerini manevi güç almış, ozan tipinde azalan kutsal temsil gücü yerini maneviyat kudretine bırakmıştır. Çizilen bu yeni sanatkâr tipi, yine gündelik anlam alanlarının sınırlarını aşan, cismani olanın ötesine geçen bir kurgu üzerine inşa edilmiştir. Ancak sanatkâr tipinin şamandan ozana dek gittikçe daralan görev alanı âşıkta tek bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak kurgulanmıştır. Âşık artık, eski devirlerdeki sanatkârlar gibi bilici, hekim, sihirbaz değil; yalnızca saz çalıp şiir söyleyen kişidir. Türk halk düşüncesi, âşığın sanatkâr tipolojisindeki kadim kodlara uygunluğunun sağlanması noktasında da çözümü, saz çalıp şiir söylemeyi öğrenme sürecini ilahi vasıtalarla ilişkilendirmekte bulmuştur.

Âşıklık geleneği bağlamındaki sanatkâr tipinin sahip olmadığı “kut”, zâkirlik kurumunda tekrar karşımıza çıkar (Ersal, 2019: 31). Türk kültür evreni içerisinde tarihin çok eski dönemlerinden itibaren sanatsal anlatım ve iletişim formlarını bir arada kullanan sanatkâr tipinin Alevi inanç sistemindeki temsili zâkirlik kurumu üzerinden gerçekleşmektedir. Kültürel belleğin koruyucusu ve aktarıcısı olarak ritüel merkezli görev üstlenen bu geleneksel yapı içerisinde zâkir, sıradan bir icracı olarak değil; kutsalı temsil eden ve Hak kelamını aktaran kişi olarak kabul görmektedir. Seküler olmayan bir bağlamda icracı konumunda olan zâkir, ritüel uygulamaları mitik ve tasavvufî düzlemde anlamlı kılar (Akın, 2019: 95-98).

2.5. Dede

Dede, Alevi inanç sisteminde inanç önderi statüsündeki kişiye verilen addır. Babagan kolunda dedenin yerini “baba” alır. Dedelik, cem ritüelindeki on iki hizmetten biri olup posta oturan dede, ritüeli yöneten kişi konumundadır. Alevilikte dedelik, soy güden, babadan geçen bir silsile şeklinde varlığını sürdüren bir kurumdur. Kimi yöre ve ocaklarda “pir” şeklinde de adlandırılabilen Alevi dedeleri, bağlı buldukları ocak sistemi içerisinde, inanç hiyerarşisinde en yukarıda yer alırlar. Kendilerine tabi bulunan taliplerin dinî ve sosyal yaşantılarından sorumlu konumda olan dedeler, taşıdıklarına manevi güç oranında kelimalarının etkili olduğuna inanılan kimselerdir. Bu sebeple, cemi yönetirken talipleri adına ve onların yerine Tanrı’ya yakarma, inanç sisteminin kutsallarından yardım isteme gibi konularda ritüel aracılık görevi üstlendikleri ifade edilebilir.

Dedelik, inançsal bir statü olmasının yanında, Alevilerin sosyal hayatında da karşılığı ve işlevi olan bir kurumdur. Doğan çocuğa dua verilmesinden ölünün defnedilmesine, nikâh kıyılmasından hanenin dualanmasına varana dek dedeler, kendilerine tabi olan talip topluluklarının günlük hayatlarında da inanç yaşantılarında oldukları oranda pay sahibidirler (Erdem Kük, 2021: 104).

Dedelik, Milay Köktürk tarafından bilge tipolojisinin görünüşleri arasında kabul edilir. Köktürk, bilge kişinin çağına, içinde yer aldığı toplumsal dokuya ve yetiştiği kültüre bağlı olarak, asıl kaynaktaki teolojik-mistik ilkelerin farklı yorumlanışına dayanan algılama ve adlandırma biçimlerinin olduğunu, dedeliğin de bu algılama ve adlandırma biçimlerinden biri olduğunu kaydeder. Gücünü ocaktan alan dede, tarihsel ve dünyevî olmakla birlikte, kutsal bir arka plana bağlıdır. Dolayısıyla Köktürk’e göre dedelik, tarihten gelen bu arka planın kendi zamanındaki halkasına eklenmektir. “Söz” ile teolojik kökene referans veren dede, tarihteki tasarımı yineleyerek, bugüne taşır. Geleneği koruyan ve kuran bir fail olarak dede, teolojik bağlantıyla toplum sahnesine çıkan ancak icrasının akıl düzenine uygun hale getirerek bilgece bir varoluş tasarımı sunar (Köktürk, 2015: 123-144).

3. Manevi Gücü Sembolize Eden Ara Formlar

Türk kültüründe, manevi olarak güçlü kimseler tarafından kullanılan ve maneviyatın gücünü sembolize eden çeşitli nesnelere mevcuttur. Manevi güç, profan dünyadaki çeşitli objeler üzerinden somutlaştırılmış; bu sayede gündelik yaşamda kutlu olana temas edebilmek mümkün hale getirilmiştir. “Ara form” şeklinde nitelendirebileceğimiz bu nesnelere güçlerini, sahiplerinden, sahipleri üzerinden de yaratıcı güçten almaktadır. Güçlerini kutsal alandan alıyor olmalarıyla manevi içeriği bulunan bu nesnelere, gündelik hayatın bir parçası olmaları ile de dünya yaşantısına ait olma özelliği gösterirler. Türk kültür evreninde, maneviyat kavramının kendisi de kutsal ile din dışının kesişim alanında yer almakta olduğundan, bu kavrama ait gösterge değeri taşıyan çeşitli tasarımların da aynı ara bölgede konumlandırılması olağandır.

Manevi güç kavramını sembolize eden nesnelere, muktedir olan kişi yahut kişiler dışında başkaları tarafından kullanılmaz. Bu nesnelere, ancak kut taşıdığına inanılan maneviyat sahibinin elinde sıradan bir nesne olmaktan çıkarak manevi gücün sembolü haline gelir. Türk kültüründe mitik dönemden günümüze, dâhil olunan inanç daireleri değişse de her dönemde, maneviyatı sembolize eden nesnelere teolojik kavrayışın bir parçası olarak yer almıştır. Yaratıcı kaynaklı gücün nesne üzerinden somutlaşmasına duyulan ihtiyacın Türk kültüründeki kut inancı kaynaklı olduğu söylenebilir.

Türk kültüründe, manevi gücün kaynağını yaratıcıdan aldığı inancı hâkimdir. Bu doğrultuda, mitik dönemden günümüze dek manevi olarak güçlü olduğuna inanılan kimselerin gücü Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Kut şeklinde adlandırılan bu özel güç, sahibine olağanüstü meziyetler bahşetmektedir. Bu meziyetlerin başında, sıradan insan adına söz alarak kutsal alan ile iletişime geçebilmek gelir. Tanrı katında muteber olduğuna inanılan ve varlıkları ile teolojik kavrayış bağlamında önemli kodlamalara referans veren bu şahsiyetlerin güçleri, çeşitli nesnelere üzerinden somutlaşmış; bu somutlaşma, manevi iktidar temsilinin işaretçilerini meydana getirmiştir. Söz konusu sembolik işaretçileri asa, cübbe, başlık, davul ve saz olarak sıralamak mümkündür.

3.1. Asa

Türk kültür evreninde asa, ilk olarak şaman tarafından kullanılan ritüel bir obje olarak karşımıza çıkar. Asasını sallayarak dans eden şaman, ruhlar âlemiyle bağlantıya geçerken kendisini gitmek istediği yere taşıdığına inanılan bu araçtan yardım alır. “At” adı verilen asanın malzemesi kutsal yerlerden, genellikle de eski şamanların mezarlarından tedarik edilir. At başı biçiminde de yapılabilen asanın üzerinde zil ve çingiraklar bulunur (Harva, 2014: 426-427). Asa, şamanın elinde olduğunda artık ritik bir obje olma özelliği gösterir. Bu sebeple de yapımında kullanılan malzemeler, alelade değil; kutsal mekânlardan, ölmüş şamanların mezarlarından temin edilmiş malzemelerdir. İmalinde kullanılan malzemenin taşıdığı kutun asa üzerinden somutlaşmasına ve asanın sahibine de aynı kutun nakledilmesine aracılık ettiğine inanılır.

Çoban metaforu da tarih boyunca iktidar kurgusu bağlamında, asa merkezli işletilmiştir. Sürüyü derleyip toplamaktan sorumlu bir elçi konumunda olan çoban, iktidarın uygulayıcısı konumunda olup eldeki değnek figürünün topluma önderlik eden şamanın elindeki değnekle aynı olduğunun ifade edilmesi mümkündür (Aydemir, 2007: 553). Aynı asa, Alevi inanç sisteminin ritüel evreninde de karşımıza çıkar. Cem ritüelinin nizamî bir biçimde icra edilmesi hizmetinden sorumlu olan gözcü, elinde, gürültü yapanları, edep erkân oturuşuna uymayanları, ritüel akışını sekteye uğratanları uyarmak üzere bir değnek taşır. Alevi inanç sistemi bağlamında asa, ritüel ismi ile “tarik” olarak da karşımıza çıkar. Tarik, Görgü ve Musahip Kurbanı gibi, ikrâr içerikli Alevi-Bektaşî cemlerinde dede tarafından kullanılan ritüel bir objedir. “Erkân değneği” olarak da anılan bu asa, talibin görgüsünün görülmesi aşamasında ortaya çıkar. Tarik, Tanrısal kutun inanç evreni bağlamında taşıyıcısı olan dede tarafından kullanılır ve manevi gücü sembolize eder.

3.2. Cübbe ve Başlık

Cübbe, Türk kültür evreninde aşama kat etmeyi, güçlenmeyi ve iddia sahibi olunan alanda temsil gücü kazanmayı sembolize eden bir nesnedir. Eliade'nin naklettiğine göre özel tören kıyafeti olan giysiler; çevredeki uzamdan nitel olarak farklı, özel bir mikrokozmosu temsil eder. Törensiz kıyafetler, kutsal olmayan normal uzamı aşmış, manevi dünyayla teması geçmeyi sağlar (2006: 177). Şaman cübbesi, belirli ritik aşamaların ardından şamanın taşıyabileceğine, giyebileceğine kani olunan bir ritüel kıyafettir. Altmış parçanın bir araya getirilmesinden oluşan cübbenin esas kısmı beyaz koyun derisinden yapılan bir ceketten ibarettir. Bu ceketin üzerine, demir parçalar, kuklalar, yay ve çingiraklar dikilir. Ahlaki açıdan düzgün bir yaşantı sürdüren kadımlarca dikilmesine izin verilen cübbenin düzenlenen bir törenle takdis edilmesi ve ruhlar tarafından beğenilmesi gerekir (İnan, 1986: 91-92). Bu, şamanın gücünün ruhlar tarafından onanması anlamına gelir. Eğer bu ritik aşama atlanırsa, şaman meşruiyet kazanmamış olur.

Başlık ilk olarak, “börk” şeklinde yine manevi gücünü simgelemek üzere şamanın başında karşımıza çıkar. “Börk”, hayvan derisinden yapılan ve şamanın cübbesini tamamlayan külah şeklindeki başlıktır. İnan'ın naklettiğine göre üç karış uzunluğunda, kırmızı kumaştan dikilen külahın etrafında üç tane düğme yer alır. Biri göz, biri alın ortası, biri de ense hizası olmak üzere üç ayrı yerine vaşak derisi dikilen külah

“üç boğumlu kuş külâh” anlamında, “üç üyelü kuş pörük” denilir. Külâhın üzerinde dizi dizi boncuklar ile sincap ve yılan derilerinden yapılmış büyük boncuklar yer alır. Bunlarla birlikte külâhın üzerinde özel dikişler, kabartmalar ve düğümler de yer alır (İnan, 1986: 93). Şamanın taktığı külâh, sihirli olduğuna inanılan bir külâhtır ve maneviyatının yüksek olduğuna kani olunan şamanların güçlerini daha da arttırarak uçabilmelerini sağlar (Ögel, 1993: 37). “Başlık” ya da “külâh”, Eliade’nin ifadesine göre şamanın en önemli eşyasıdır (2006: 178). Başlık, insanın başından yukarıya doğru yükselen yapısı dolayısıyla göğe uzanma, beden sınırlarını aşma hissi yaratır. Bu hissin, göksel olanın kutunu bölüşmeyi mümkün kılacağı inancını doğurmuş olması muhtemeldir.

3.3. Davul

Şaman, vecd yolculuğu sırasında, kendisine özgü yetenekleri sembolize eden nesnelere kullanır ve bu nesnelere, ruhlar ülkesine yaptığı yolculukta ona yardımcı olurlar. Kozmik ağacı sembolize eden bir ağacın odunundan yapılmış davul (Eliade ve Couliano, 1997: 261), şamana ritüel süresince eşlik eden ve sahip olduğu gücün altını çizerek ritüel iktidar alanını inşa eden unsurlar arasında yer alır. Eskiden şamanlık yetkilerini doğrudan doğruya göksel ruhlardan alan şamanlar, zamanla güçlerini atalarından almaya başlamış (Eliade, 2006: 93), sahip oldukları gücü çeşitli nesnelere aracılığıyla somutlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu nesnelere arasında yer alan davulun, şaman ayininde sihirli işlevleri vardır. Bu işlevler: Şamanı dünyanın merkezine taşımak, şamanın havada uçmasını sağlamak, manevi âlemle teması geçmesini mümkün kılmak, ruhları çağırarak (Eliade, 2006: 199) şeklinde sıralanabilir.

Eski Türk dininde davul, kutsal kabul edilmektedir. Göç esnasında kirlenmemesi için özen gösterilen davulun gövdesinde kullanılan ağaç; kutsal bir yerden temin edilmeli ve insanlarla hayvanlar tarafından zarar verilmemiş, zedesi bulunmayan bir ağaç olmalıdır. Dumana tutularak ve üzerine içki serpilerek tütsülenen davulun (Harva, 2014: 423) yapım aşamaları da ritüel anlam ve önemine uygun biçimde ilerler. Davulun kasnağını yapmakta kullanılacak odunun seçimi bile sadece “ruhlara” yahut insanı aşan bir iradeye bağlıdır (Eliade, 2006: 200). Davul ile gökyüzü arasında kurulan şekil benzerliğinin (Çelepi, 2017: 68) davula atfedilen kutsiyetin sebepleri arasında yer alıyor olması muhtemeldir.

Şaman davullarının üzerinde yıldızlar başta olmak üzere çeşitli ay, güneş, yıldız gibi çeşitli gök cisimlerinin resimleri yer alır. Çizilen bu resimlerin şamanın ruhani yolunu aydınlatacağına inanılır (Roux, 1994: 105). Şamanın ayindeki temel enstrümanları arasında yer alan davulun sahip olduğuna inanılan güçte, gövdesini oluşturan malzemeden yapılış sürecindeki özene kadar çok sayıda unsurun payı vardır. Davul aracılığı ile somutlaşan güç; onu elinde tutan kişiye, şamana naklolur. Şaman bu güç vasıtasıyla kutsal alana temas ederek ruhlara iletişime geçebilir. Bu noktada, Türk tasavvuf geleneğinin çeşitli şubelerinde ritüellerin hâlâ def, güdüm gibi çalgılar eşliğinde icra ediliyor olması ve bu sazların kutsal kabul edilmesi, mitik bir referans olarak değerlendirilebilir.

3.4. Saz

Türk kültüründe, eski devirlerden beri telli çalgılar kullanılmagelmiştir. Ritüel işlevleri olan bu çalgılara mahiyetleri oranında kutsiyet atfedilmiştir. Eski Türklerde kutlu bir çalgı olarak ritüelin yöneticisi konumunda olan şamanın elinde bulunan kopuz, İslamiyet’in kabulü ile “bağlama” adını alarak teolojik temsil gücü bulunan dede ve zâkirlerin icralarının bir parçası haline gelmiştir.

Türklerin en eski milli sazları kopuzdur. Kopuz, ozanların dinî-yarı dinî yahut içtimai törenlerde sagu ve destan söylerken kullandıkları müzik aletidir. Köprülü, kopuzun da tıpkı ozan gibi yarı kutsallık atfedilen bir çalgı olduğunu kaydeder. Ozanlar tarafından çalınan kopuz, diğer kopuzlardan farklıdır ve ozan kelimesinin anlamı genişletilerek daha sonra bu saza ad olarak da konulmuştur (2012: 106, 136). Bu noktada, şamanın ritüel enstrümanı olan davulun yerini ozan tipi ile kopuzun, âşık tipi ile de bağlamanın aldığını ifade etmemiz mümkündür.

16. yüzyıldan itibaren âşıklık geleneğindeki güçlenme, “telli saz” olarak adlandırılan millî müzik aletinin din dışı icra bağlamlarında da kullanımının yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan söz konusu müzik aleti, Alevi inanç sistemi içerisinde bir ibadet aracı olarak varlığını ve kutsallığını muhafaza etmiştir. Günümüzde de cem ritüellerinde kutsal manzum metinlerin icrasında kullanılan bağlama, icracısı

olan âşık /zâkire de kutsiyet kazandırmaktadır. “Telli Kur’an” olarak nitelendirilen bağlama, İslam dini çatısı altında güncellenen kopuzun ve icrasının kutsallığının Alevi inanç sistemi içerisinde yaşayarak günümüze intikal etmesini sağlamıştır (Akın, 2020: 156).

Sonuç

Kutsalın dünyevi yaşantıdan tamamen çekilmesi ve gündelik anlam alanlarının seküler yapıda inşa edilmesi, insanın maneviyat dünyasında aşınmaya sebebiyet verir. Seküler dünya, kozmik yapısını muhafaza etme noktasında kutsal referanslara ihtiyaç duyar. Bu referanslar, inanç ve kültür dairelerine göre farklılaşan ve çoğunlukla da sembolik düzeyde anlamları olan kodlamalar bütününe tekabül eder. Söz konusu referanslar üzerinden profan olandan sıyrılarak kutsal alana temas edebilmeyi mümkün kılacak anlam alanları kurgulanır. Manevi güç kavramı da Türk kültür evreni bağlamında, kutsal ile din dışı anlam alanlarının kesiştiği bölgede yer alır. Bu kesişim bölgesinde, her iki anlam alanına ilişkin çeşitli kodlamalarla okunabilen objelere rastlanır. Ara form olarak değerlendirilen bu objeler, kutsalla din dışı arasındaki dengeyi sağladıkları gibi, insanın gündelik olanın sınırlarını aşarak kutsala temas edebilmesine aracılık ederler. Bu sebeple, mitik dönemden günümüze büyüsel-dinsel mahiyet taşıyan nesnelere varlığına her zaman ihtiyaç duyulmuştur.

Maneviyata ilişkin kavram haritasındaki işaretlemeler; Türk halk düşüncesinin manevi güce yönelik tartımlarına uygun olarak, referansın kutsal alana verildiği kodları içerir. Manevi güç kavramının teorik inşa bağlamı, Tanrısal bir lütfâ tekabül eden kut kavramının bizzat kendisidir. Söz konusu manevi güç kategorileri, yaratıcıdan bir parça taşımak olarak kabul edilen kut kavramıyla ilişkili olarak üretilir. Dolayısıyla, Türk kültür evreninde manevi gücü temsil eden nesnelere varlığına rastlanan alanlarda, kutsalla olan bağların tamamen kopmamış olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Türk kültür tarihinin çeşitli aşamalarında kutsal olarak kabul edildikleri bilgisine yer verdiğimiz objelerin kozmolojik bir değere sahip olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Maddenin sınırlarını aşan bir kozmik yapının inşa ve devamını sağlama noktasında son derece işlevsel olan bu nesnelere, varoluşun anlamlı kurgusuna katkıda bulunur. Kozmolojik anlamları oranında kutsallık kazanan bu nesnelere, maneviyat kavramının somut düzeyde temsilidir.

Kaynaklar

- AKIN, B. (2019). “Kültürel Belleğin Kutsal Taşıyıcıları: Alevi Cem Zâkirleri”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.2 S.3: 93-109.
- AKIN, B. (2020). “Kopuzdan “Telli Kur’an”a Türklerde Sazın Kültürel Serüveni ve Kutsallığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C.20 S.1: 135-162.
- ARSLAN, M. (2015). “Kültürel Bellek Bağlamında Hoşgörü ve Barışın Arkaplanı”, *II. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi.
- ASSMAN, J. (2015). *Kültürel Bellek, -Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik-*. (Çev.: A. Tekin), (2. baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- AYDEMİR, Ö. K. (2007). “Hataî'nin Şiirlerinden Hareketle İktidar Çözümlemesi”, *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. (Ed.: Dr. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül), Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- BARKAN, Ö. L. (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. Ankara: Hamle Yayınları.
- BERGER, P. L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (Çev.: Ali Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları.
- BOURDIEU, P. (2013). *Seçilmiş Metinler*. (Çev.: Levent Ünsaldı), (2. baskı), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- CASSIRER, E. (2011). *Sembol Kavramının Doğası*. (Çev.: Milay Köktürk), Ankara: Hece Yayınları.
- ÇELEPİ, M. S. (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya*. Konya: Kömen Yayınları.
- ELIADE, M. – COULIANO, I. P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. (Çev.: Ali Erbaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- ELIADE, M. (2006). *Şamanizm*. (Çev.: İsmet Birkan), (2. baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ELIADE, M. (2018). *İmgeler ve Simgeler*. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), (3. Baskı), Ankara: Doğubatu Yayınları.

- ERDEM KÜK, D. G. (2021). *Alevi-Bektaşî Gülbankları –Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım-*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSAL, M. (2019). *Alevi Cem Zâkirliği*, Ankara: Barış Kitap.
- HARVA, U. (2014). *Altay Panteonu*. (Çev.: Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- İNAN, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. (3. baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAPLAN, M. (2011). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 -Tip Tahlilleri-*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KÖKTÜRK, M. (2015). “Bilge Kişinin Yol Haritasında İki Durak: Dede ve Filozof”, *Çağdaş Türk Düşüncesinin İnşası Yolunda Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağanı*. (Ed.: Recep Kılıç), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (2012). *Edebiyat Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖGEL, B. (1993). *Türk Mitolojisi –Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖLÇER ÖZÜNEL, E. (2014). “Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanı’nda İktidar ve Kut”, *Millî Folklor*. 104: 5-19.
- ROUX, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- ROUX, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SAGALAYEV, A. M.-OKTYABRSKAYA, İ.V. (2013). *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri – Simge ve Ritüel-*. (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- SAGALAYEV, A. M. (2017). *Ural-Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller*. (Çev.: Ali Toraman), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TABUROĞLU, Ö. (2019). *Dünyevi ve Kutsal –Modernlerin Maneviyat Arayışları-*. İstanbul: Metis Yayınları.
- *URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.02.2022)